

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۰۹۹۸

دانشگاه گیلان

دانشکده ادبیات

گروه فرهنگ و زبان‌های باستانی

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد در رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی

عنوان:

پیوند اخلاق و قیامت شناسی در متون اخلاقی

فارسی میانه زردشتی

استاد راهنما:

دکتر تیمور قادری

استاد مشاور:

دکتر رحمان بختیاری

پژوهشگر:

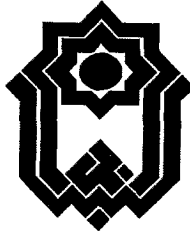
مریم مصباح اردکانی

اردیبهشت ۸۶

۱۰۴۹۴۸

کتابخانه اطلاع‌رسانی و آرشیو
سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

۱۳۸۶ / ۱۲ / ۱

دانشگاه بوعلی سینا

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

مدیریت تحصیلات تکمیلی

بایاری خداوند بزرگ ، جلسه ی دفاع از پایان نامه خانم **مریم مصباح اردکانی** به شماره دانشجویی **۸۳۱۳۲۷۰۰۰۳** در رشته ی **فرهنگ و زبانهای باستانی** دوره ی کارشناسی ارشد تاریخ **۸۶/۲/۲۹** ساعت **۱۰** در سالن کنفرانس دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بوعلی سینا همدان برگزار شد.

این پایان نامه با عنوان

پیوند اخلاق و قیامت شناسی در متون اخلاقی فارسی میانه

مورد تایید هیات داوران قرا رگرفت و با نمره **۲۰** و درجه ی **عالیه** تصویب رسید

داوران :

استاد راهنما

دکتر تیمور قادری

استاد مشاور

دکتر رحمان بختیاری

استاد داور داخلی

دکتر بهزاد معینی سام

استاد داور خارجی

دکتر قهرمان شیری

مدیر تحصیلات تکمیلی دانشکده

دکتر زهرا افضلی

۱۳۸۶ / ۱۲ / ۰۵

سپاس پروردگار را که لحظه لحظه زندگی ام پرشار از لطف و رحمت بی دریغ اوست. از خداوند مهربان به خاطر تمام موهبت ها یش سپاسگزارم.

در اینجا لازم می دانم از استادان خود نهایت سپاسگزاری را به عمل آورم.

از استاد بزرگوایم دکتر قادری که با نگرش و دقتی ژرف پیوسته به کارهای من توجه داشت و از هیچ گونه راهنمایی دریغ نکرد.

از استاد ارجمند دکتر بختیاری که مشاوره این پایان نامه را بر عهده داشتند و در طول این دوره نیز از دانش ایشان بهره بردم.

از استاد گرامی دکتر مغینی سام داور داخلی این پایان نامه که در این دوره بی هیچ شائبه ای دانش خویش را در اختیار من و دوستانم قرار دادند.

از داور خارجی جناب آقای دکتر شیری که زحمت مطالعه پایان نامه و حضور در این جلسه را متحمل شدند.

از سرکار خانم دکتر افضلی که به عنوان ناظر تحصیلات تکمیلی در این جلسه حضور داشتند، تشکر می کنم.

لازم است از جناب آقای دکتر حاجیان، استاد دانشگاه شیراز، که در طول نگارش این پایان نامه مرا راهنمایی کردند قدردانی نمایم.

از دوست گرامی آقای قاسم نقی زاده که در پیمودن این راه از همراهی ایشان بهره مند شدم، سپاسگزارم.

از دوستان نازنینم خانم مهندس رفیعی و خانم محبت خو که لحظات شیرینی را با ایشان داشتم و یاوران غریبم بودند، سپاسگزاری می کنم.

سپاس و قدردانی ویژه و خالصانه ام را به پاس محبت ها و همراهی های همیشگی خانواده ام نثار پدر و مادر و خواهران و برادران عزیزم.

و در نهایت این پایان نامه را به مادرم، الفبای زندگی ام و پدرم، تکیه گاه همیشگی ام که در تشکر از آنها به خشکسال واژه می رسم، تقدیم می کنم.

نام خانوادگی دانشجو: مصباح اردکانی نام: مریم

عنوان پایان نامه: پیوند اخلاق و قیامت شناسی در متون اخلاقی فارسی میانه

استاد راهنما: دکتر تیمور قادری استاد مشاور: دکتر رحمان بختیاری

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد رشته: فرهنگ و زبان های باستانی دانشگاه: بوعلی سینا

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی تاریخ فارغ التحصیلی: ۱۳۸۶ تعداد صفحه: ۱۵۶

کلید واژه ها: اخلاق، قیامت، روان، رستگاری، پاداش، پادافراه، گناه، کرفه

چکیده

بحث این رساله پیرامون پیوند اخلاق و قیامت شناسی در متون اندرزی دوره میانه ایران است. اخلاق ایرانی در این دوره بر اساس جهان شناسی مبنی بر اعتقاد به قیامت دین ایرانی - بهدین - بنا شده است. در این رساله بررسی نسبتاً کاملی بر روی تمام متون اندرزی دوره میانه انجام داده ایم. در فصل اول به تبیین چگونگی وجود انسان از دید مردم دوره میانه چنانکه در کتب باقیمانده از آن دوره به دست ما رسیده است، پرداخته ایم. فصل ۲ به معرفی تقسیمات سه گانه اخلاق - فردی و خانوادگی، اجتماعی، و کشورداری - و همچنین شش ویژگی اصلی اخلاق مزدیسنی و چگونگی پیوند آنها با یکدیگر و با سعادت آن جهانی اختصاص دارد. در فصل سه، مبحث فرجام شناسی و در حقیقت بعد قیامت شناختی متون اندرزی پهلوی را مورد مطالعه قرار می دهیم. و در نهایت فصل چهار به بحث نهایی در مورد پیوند اخلاق و قیامت شناسی در متون اندرزی دوره میانه و نتیجه گیری از آن اختصاص دارد.

فهرست مطالب

چکیده

۱

پیشگفتار

۲

مقدمه

۱۲

دینکرد ششم

۱۳

مینوی خرد

۱۵

اندرزهای آتوربادامهراسپندان

۱۶

یادگار بزرگمهر

۱۷

اندرز خسرو قبادان

۱۷

اندرز پوریوتکیشان

۱۸

اندرز دستوران به بهدینان

۱۸

اندرز آذرفرنبغ فرخزادان

۱۸

روایات پهلوی

۱۸

گزیده های زادسپرم

۱۹

بندهشن

۲۰

ارداویرافنامه

۲۰

فصل اول

۲۲

جوهره انسانی

تن

۲۳

جان

۲۴

بوی

۲۵

فره وشی

۲۶

روان

۲۶

۲۷

۳۱

تقسیمات سه گانه اخلاق

۳۱

اخلاق فردی - خانوادگی

۳۶

اخلاق اجتماعی

۴۰

اخلاق سیاسی و کشورداری یا سیاست مُدن

۴۳

محورهای ششگانه اخلاق

۴۳

بغویخت

۴۷

دینداری

۵۲

خردورزی

۵۵

خویشکاری

۵۹

پیمان یا میانه گرایی و میانه روی

۶۵

فصل سوم

۶۶

فرجام

۶۶

پل چینود

۶۹

بهشت

۷۱

دوزخ

۷۱

همیستگان

۷۲

بهشتیان و دوزخیان

۹۰

توبه

۹۴

فصل چهارم

۹۵

بحث و نتیجه گیری

۱۰۵

واژگان

۱۲۰

نمونه متن پهلوی دینکرد ۶

۱۴۹

کتابنامه

پیشگفتار

پیوند دین و انسان، پیوندی دیرین و پایدار بوده، اما این رابطه، در گذر زمان چه در وجه فردی دین و چه در بعد اجتماعی آن، همواره دستخوش تغییرات چشمگیری شده است. هرچند دین نقش و عملکردی همواره یکسان نداشته، اما از نخستین جوامع انسانی تا امروز، عنصری اساسی و بنیادین از هر اجتماع انسانی را تشکیل داده و یکی از اصلی‌ترین محورهای صف بندی‌ها و دسته بندی‌ها در درون جوامع یا تمایز ملل از یکدیگر بوده است. در جهان امروز نیز، به رغم همه اختلاف نظرها، مجادلات و مبارزات، مباحث و تفسیرهای متفاوتی که از ماهیت و وظایف دین به دست داده شده، به نظر نمی‌رسد که از اهمیت و میزان گسترش و حضور آن در حوزه‌های خصوصی و عمومی زندگی بشری کاسته شده باشد.

آنچه در عمل مشاهده شده، آن است که در بسیاری از موارد، ادیان به رغم آموزه‌هایشان در مورد وحدت و مهربانی، خود یکی از عوامل جدایی، تفرقه و جنگ و دشمنی بوده‌اند. بسیاری از پژوهشگران در پاسخ به این سوال که در چنین وضعیتی، رسالت و نقش دین را چگونه باید تبیین کرد، می‌گویند که آنچه باید بیش از هر چیز دیگر مورد توجه قرار گیرد، ذات و جوهره ادیان و صبغه معنوی و فرهنگی آنهاست. فارغ از چنین مباحثی، به نظر می‌رسد که در جهان امروز، در این نکته نمی‌توان تردید کرد که نقش و اهمیت سیاسی و اجتماعی دین از چند دهه پیش به این سو، به صورت فزاینده‌ای افزایش یافته است

مردم جهان امروز بیش از هر مرجع دیگری، به رهبران و مراجع مذهبی اعتماد دارند. قدرت یابی مجدد دین، به عنوان عاملی تعیین کننده در حوزه زندگی عمومی، پیامدهایی ویژه نیز به همراه خواهد

داشت و از جمله می‌تواند به گسترش و تعمیق اختلاف‌ها در برداشت‌ها و تفسیرهای پیروان ادیان و مراجع مذهبی بینجامد.

ایران در طول تاریخ طولانی مدتش از عهد باستان تا کنون، جدای از دیگر دین‌های کم‌اهمیت و پر اهمیت دیگر چون دین کهن هند و اروپایی در دوران پیش از زردشت و دین‌های مهر و دین مانوی و غیره پس از آن، دو دین عمده و پربار را به خود دیده است. اولی دین زردشتی که با تولد زردشت و به پیامبری رسیدنش در عهد باستان و حدود ۱۰۰۰ سال قبل از میلاد چهره نمود و بخش وسیعی از ایران را تحت لوای خویش در آورد. دین پرباری که در زمان ساسانیان رسمیت یافت و از سوی سلسله حاکم به عنوان دین رسمی کشور برگزیده شد. اما پس از آن در اواخر دوران پادشاهی ساسانیان و در عهد خسرو پرویز با به پیامبری رسیدن حضرت محمد (ص) و ورود اعراب به ایران دین اسلام به این کشور آمد، و مورد استقبال مردم این مرز و بوم قرار گرفت. از آن پس دین اسلام جای دین زردشت را گرفت و خود دین رسمی ایران گشت. دین زردشتی به اقلیت پیوست و به انزوا کشیده شد. اما در سال‌های اخیر بار دیگر دین زردشتی مورد توجه ایرانیان و به خصوص جوانان ایرانی قرار گرفته است و ایرانیان به آن التفات نشان می‌دهند؛ البته این توجه و التفات و علاقه نه به صورت گروه دوباره به دین باستانی زردشتی است، بلکه ایرانیان به دیده دینی باستانی که ریشه در فرهنگ و اعتقادات آنان دارد و به عنوان سستی پاک و قابل ستایش از گذشتگان به آن می‌نگرند. ایرانیان امروزه دین اسلام را پذیرفته‌اند و در کنار آن دین زردشتی را به عنوان دین ملی خود پاس می‌دارند. همزیستی زیبای دین اسلام و دین زردشت در ایران و تلفیق عرق ملی و مذهبی ایرانیان بسیار دیدنی است. ایرانیان با تعصبی مذهبی و سرسپردگی و دل‌سپردگی وافر به اسلام، از غور و تفحص در دین ملی خود باز نمی‌مانند. و در جریان این بررسی و جستجو چه بسا به شباهت‌هایی بین این دو دین بر می‌خورند که در عین حال که آنها را مسرور می‌سازد، دچار حیرتشان می‌کند؛

شباهت هایی که به آنها نوید می دهد که دین ملی شان نیز چون دین اسلام دینی پاک و الهی است. شباهت هایی که به آنها نوید داشتن گذشتگانی متقی را می دهد که همگی چنگ به ریسمان خدای واحدی می زدند که اهورامزدايش می خواندند و امروزه او را الله یا خدا صدا می زنند. این شباهت ها نه تنها مردم عادی را مجذوب خویش ساخته، که ذهن محققین و دانشمندان را نیز به خود مشغول داشته است. این شباهت ها را می توان با مقایسه کتب دینی زردشتی و اسلامی و از گفته ها و احادیث علمای زردشتی و امامان و علمای اسلامی مشاهده نمود. در آیین ها و مراسم این دو دین نیز شباهت های بسیاری به چشم می آید.

ویژگیهای دین اسلام :

اسلام دین سادگی است. دستورات آن، پیروانش را با عبارات رمز آلود و کنایه وار و مراسم عبادی و فرایض دینی غیر متعارف سردر گم نمی کند. اگر چه در برخی از تعالیم این دین شباهتهایی با سایر ادیان و مذاهب تاریخی می بینیم، اما آنچه اسلام گفته به صراحت مبین این نکته است که متمم و مکمل همه ادیان می باشد.

کتاب دینی مسلمانان یعنی قرآن شامل کلیات و منبع سایر احکام اجتماعی است و باقی در رفتار و گفتار رسول الله مشهود و ماندگار است.^۱ اسلام همه انسانها را مساوی و برابر می داند و معتقد به برتری آنان در میزان تقوی و اخلاص دینی شان است.

۱- حضرت رسول خدا فرمود: بنای اسلام بر ده سهم است، بر گواهی دادن به یگانگی خداوند، که آن اصل ملیت است؛ و نماز که فریضه است؛ و روزه که پاکیزگی است، و حج که راه بندگی است؛ و جهاد که عزت است؛ و امر به معروف که شرط وفا در دوستی است و نهی از منکر که اتمام حجت بر دیگری است؛ و جماعت که وسیله الفت و دوستی است؛ و عصمت از گناهان که پایه فرمانبرداری است (زیده الاحادیث، ص ۲۰۶).

خداوند در اسلام یگانه و واحد معرفی شده و صاحب صفاتی چون بصیر ، خبیر، علیم، سمیع، قهار است و تمام افعال الهی بر اساس حکمت است و از دایره عقل بشر خارج؛ لذا تفکر در ذات خدا را جایز ندانسته و آنرا شرک محسوب می کند. خداوند در اسلام وجودی ابدی و ازلی دارد و از آغاز تا انجام جهان بوده و خواهد بود و همه چیز در حیطه ی قدرت و اراده او جای دارد.

او از اعمال و نیات بندگانش آگاه است و هر یک را به فراخور عملکردشان مورد پاداش یا مجازات قرار می دهد. بهشت و جهنم نمودی از وعده های خداوند به بندگانش هستند که در قرآن به آنها اشاره شده است.

اصل در اسلام ادای شهادتین است و هر فردی با ذکر این عبارات (اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمدا رسول الله) وارد حریم اسلام می شود و مکلف به ادای تکلیف الهی می گردد - که از آن جمله نماز ، روزه، زکات ، خمس و ... را می توان نام برد - و متعهد به تعالیم اخلاقی آن میشود. در شریعت اسلامی گناه یا معصیت، به هر عقیده یا عملی که بر خلاف عقاید و احکام دین اسلام باشد، اطلاق می شود. مطابق با این تعریف، شرک، قتل نفس، خیانت، دزدی، دروغ، زنا، ترک نماز و روزه و غیره گناه محسوب می شوند، و این گناهان بر حسب اهمیتشان به گناهان کبیره و صغیره تقسیم می شوند. همچنین گناهان اعتقادی که بر خلاف اصول دین باشند، مانند شرک، انکار نبوت پیغمبر اسلام، و انکار معاد موجب ارتداد و خروج شخص از دین اسلام می گردد.

اصول دین زرتشت کدام است ؟

۱- باور به یکتایی خدا: خدایی که اهورا (هستی بخش) و مزدا (دانای بزرگ) است و این دو صفت بزرگی و دانایی هم آهنگ و از هم جدا ناشدنی است. خدایی که در همه جا و در همه چیز در تجلی است. خدایی که هر چه را آفریده نیک و لازم و ملزوم یکدیگر آفریده و خلاصه خدایی که صفات کامل او در سروده ها و ادعیه های زردشتی شرح داده شده است: بر همه چیز آگاه، و بر همه کار توانا و بی نیاز است.

۲- باور به پیامبری اشو زرتشت: نخستین پیام آوری که پس از شک کردن به پاورهای پیشینیان خود پس از ده سال در کوه اشیدرنه، از سوی اهورامزدا به پیامبری برگزیده شد و از توحید و نبوت و معاد خبر داد و پیام خود را مانتره (کلام مقدس) نامید و از دین به مفهوم وجدان سخن به میان آورد. پاورهایی که ابتدا به مردم خود ارائه نمود و آرام آرام دین او بخش بزرگی از این کره خاکی را در برگرفت و پیروان او مزدیسنان یا مزدا پرستان و بعدها بهدین و زرتشتیان نامیده شدند.

۳- باور به روح و جهان واپسین (جهان مینوی): یعنی بهشت و گرودمان (خانه راستی) و دوزخ (خانه دروغ).

۴- باور به اشا (راستی): اشوزرتشت از وجود هنجار هستی (اشا) و حاکم بودن قانون اشا در جهان هستی (گیتی و مینو) سخن گفت و فرمود انسان می تواند با خرد خویش به قوانین طبیعت (اشا) پی برده و از آن استفاده و یا سوء استفاده نماید؛ و انسان تنها زمانی می تواند خوشبخت زندگی کند که قوانین اشا را به درستی بشناسد و خود را با این قانون ابدی (اشا) هماهنگ و همراه سازد

۵- باور به گوهر آدمی و آدمیت: بر پایه آموزش های اشو زرتشت تمام انسانها از هر جنس و نژاد و مذهبی دارای وجدان و خرد بوده و از جسم، جان، روح و فروهر بسیار بالنده تری نسبت به دیگر موجودات برخوردار می باشد و قدرت تشخیص نیک از بد و ارزش گذاری و آزادی کامل در انتخاب راه را دارند و سرنوشت خود را می سازند و دارای حقوق برابر می باشند و می توانند خویش

را به هر صورتی که مایل باشند تغییر دهند و دارای بهترین منش یا بدترین منش گردند و آموزش می‌دهد که وظیفه هر زرتشتی پیروی از «سپنته مینو»، و مبارزه با تمام نیروهای اهریمنی یا «انگروه مینو» است.

۶- باوربه هفت پایه کمال: اشو زرتشت اهورامزدا را دارای شش فروزه: وهومن (منش نیک) یا اندیشه و گفتارو کردارنیک»، اردیبهشت (راستی)، شهریور (تسلط بر نفس)، سپندارمذ (دانش اندوزی و پویایی)، خرداد (رسایی خواهی و کمال جویی) و آرمرداد (بی مرگی و جاودانگی) می‌شناسد و می‌آموزاند که هر کس با تمرین و ممارست از این شش فروزه اهورایی به طور کامل برخوردارگردد، در پایه هفتم تکامل خویش به جز خدا نمی‌بیند و با او یکی می‌گردد. این باور در دوران های بعد به صورت هفت شهر عشق یا هفت خوان رستم و نمادهای گوناگون دیگر در فرهنگ و عرفان ایرانی باقی مانده است.

۷- باور به نیکوکاری و دستگیری از نیازمندان: دین زرتشت دور نگهدارنده جنگ افزار و آشتی دهنده است. خوشبخت کسی است که خوشبختی دیگران را فراهم نماید. باور به اینکه هر کس در هر مقام مادی و معنوی می‌تواند و باید به دیگران یاری رساند. گذشت و فداکاری و کمک به نیازمندان، در دین زرتشت به صورت وقف و گاهنبار و جشن خوانی‌ها و بخشش (میزد) و ... برگزار می‌گردد.

۸- باور به سپنتایی بودن (مقدس بودن) چهار عنصر: آب و باد و خاک و آتش در دین زرتشت سپنتا است و زرتشتی وظیفه دارد محیط زیست را در حد توان پاک نگاه‌دارد.

۹- باور به فرشکرد: بنا بر آموزش‌های انسان‌ها باید جهان را بسوی پیشرفت و آبادانی ببرند و با تمام توان در پویایی اندیشه و گفتار و کردار و آبادانی جهان سهیم گردیده، فرشکرد (تازه کننده جهان) باشند. هر بهدین باید کوشش کند با آوردن نور بر تاریکی و با دانش بر جهل پیروز گردد.

مثبت‌نگری و یافتن روش‌های نوین در زندگی (فرشکرد) یکی از مهمترین پایه‌های اساسی دین زرتشتی است.

از جمله موضوعات مهمی که در تمام ادیان الهی محوریت دارد مسئله معاد است. احتمال وجود مبدا و معاد مستلزم لزوم جستجو و تحصیل معرفت دینی است، زیرا اگر جهان خالق‌ی علیم و حکیم داشته باشد، و مرگ پایان زندگی انسان نباشد و خالق انسان از خلقت او هدفی داشته و برای او برنامه‌ای مقرر کرده، و تخلف از آن موجب شقاوت ابدی باشد، فطرت و سرشت آدمی ایجاب می‌کند که این احتمال هر چند ضعیف باشد، به حساب عظمت و اهمیت محتمل ترتیب اثر بدهد، تا کار را به وسیله تحقیق به نفی یا اثبات یکسره کند، چنان‌که اگر احتمال بدهد سیم برق اتصالی پیدا کرده، که بر فرض اتصال، زندگی او طعمه حریق می‌شود، آرام نمی‌گیرد تا یقین کند خطری او را تهدید نمی‌کند.

فطرت او در جستجوی سعادت مادی و معنوی و رسیدن به کمال مقصود از هستی خویش است. و از طرفی حیات هر فردی از افراد انسان دو بعد دارد؛ فردی و اجتماعی؛ مانند هر عضوی از اعضای بدن که گذشته از زندگانی خاص خود، تاثیر و تأثیر متقابل با بقیه اعضا دارد. از این رو انسان نیازمند برنامه‌ای است که تضمین‌کننده سعادت مادی و معنوی و مناسبات فردی و اجتماعی او باشد و چنین برنامه‌ای دین حق است که احتیاج به آن ضرورت فطرت انسان است. چنان‌که در قرآن، سوره روم، آیه ۳۰ آمده است: «پس تو (ای رسول با همه پیروانت) مستقیم روی به جانب دین آور و پیوسته از طریق دین خدا که فطرت خلق را بر آن آفریده است، پیروی کن، که هیچ تغییری در خلقت خدا نباید داد. این است آیین استواد حق ولیکن اکثرد مردم از حقیقت آن آگاه نیستند»؛ برای هر

موجودی کمالی است که رسیدن به آن کمال به جز تبعیت از سنت و آیینی که برای تکامل و تربیت او معین شده میسر نیست، و انسان هم از این قاعده مستثنی نیست.

این موضوع در اسلام نیز مطرح است. معاد از اصول دین اسلام به شمار می رود و بعد از توحید و نبوت آمده است. این به آن معناست که از شرط های مسلمانی اعتقاد به وجود جهانی دیگر و حیات اخروی و رستاخیز است؛ و همین اعتقاد، پایه احکام اخلاقی اسلام را تشکیل می دهد. قرآن بسیار بر موضوع معاد تأکید دارد و حدود یک پنجم آیات قرآن به معاد اختصاص یافته است. قرآن در آیات فراوانی معاد را یادآوری می کند. از آن جمله می توان به آیات زیر اشاره نمود.

سوره انعام، آیه ۱۲

«بگو آنچه در آسمانها و زمین است از آن کیست بگو از آن خداست که رحمت را بر خویشتن واجب گردانیده است یقینا شما را در روز قیامت که در آن هیچ شکی نیست گرد خواهد آورد خودباختگان کسانی اند که ایمان نمی آورند»

سوره اسراء، آیه ۱۳

«و کارنامه هر انسانی را به گردن او بسته ایم و روز قیامت برای او نامه ای که آن را گشاده می بیند بیرون می آوریم»

سوره طه، آیه ۱۵

«در حقیقت قیامت فرارسنده است می خواهم آن را پوشیده دارم تا هر کسی به [موجب] آنچه می کوشد جزا یابد»

سوره حج، آیه ۱۷

«کسانی که ایمان آوردند و کسانی که یهودی شدند و صابئی‌ها و مسیحیان و زرتشتیان و کسانی که شرک ورزیدند البته خدا روز قیامت میانشان داوری خواهد کرد زیرا خدا بر هر چیزی گواه است»

سوره مائده، آیه ۳۶

«در حقیقت کسانی که کفر ورزیدند اگر تمام آنچه در زمین است برای آنان باشد و مثل آن را [نیز] با آن [داشته باشند] تا به وسیله آن خود را از عذاب روز قیامت بازخرند از ایشان پذیرفته نمی‌شود و عذابی بر درد خواهند داشت»

سوره نحل، آیه ۲۵

«تا روز قیامت بار گناهان خود را تمام بردارند و [نیز] بخشی از بار گناهان کسانی را که ندانسته آنان را گمراه می‌کنند آگاه باشید چه بد باری را می‌کشند»

سوره سجده، آیه ۲۵

«در حقیقت پروردگار تو خود روز قیامت در آنچه با یکدیگر در باره آن اختلاف می‌کردند میانشان داوری خواهد کرد»

سوره ممتحنه، آیه ۳

«روز قیامت نه خویشان شما و نه فرزندانتان هرگز به شما سود نمی‌رسانند [خدا] میانتان فیصله می‌دهد و خدا به آنچه انجام می‌دهید بیناست»

«بلکه موعدهشان قیامت است و قیامت [بسی] سخت‌تر و تلخ‌تر است

دین زردشت هم که دینی الهی است به این مسئله توجه خاص دارد و اکثر دستوراتش نظر به قیامت و جهان مینوی دارند.

نظر به اهمیت این موضوع در قرآن، بر آن شدم تا به بررسی چگونگی آن در این دو دین بپردازم، و شباهت‌ها و احیاناً اختلاف نظر این دو دین را در رابطه با این موضوع از هم بشکافم. موضوعاتی چون نفس، قبر، برزخ، قیامت، نامه اعمال، شفاعت، صراط و بهشت و دوزخ که همگی در حیطه قیامت‌شناسی قرار می‌گیرند در این دو دین که هر دو جهان بینی ای مبتنی بر قیامت‌شناسی دارند شایسته قیاس و کنکاشند.

اما در اینجا تنها به بررسی این موضوع در دین زردشتی و آن هم از منظر کتب اخلاقی دوران میانه، که از نظر زمانی قرابت بیشتری با اسلام دارد، پرداخته‌ام؛ تا اینکه در فرصت بعد به کنکاش در مورد قیامت‌شناسی در متون اسلامی، و مقایسه آن با دیدگاه زردشتی پرداخته شود.

مقدمه

همانطور که می‌دانیم از دیرباز زندگی و فرهنگ مردم ایران زمین با دین و آموزه‌های دینی پیوندی ناگسستنی داشته است و آیین‌ها و رسم و رسومات این مردم بر اساس آموزه‌های دینی شکل گرفته است. این دین بود که راه و روش زندگی این مردم را مشخص می‌کرد و به اخلاقیات آنها شکل می‌داد. در دوران‌های بعد نیز این پیوند به توارث گرفته شد و تا به امروز همچنان بر جای مانده است. هر چند در نوع دین و مکتب مردم تغییراتی شگرف ایجاد شده، اما باز زندگی این مردم از دین و شریعت جدایی ناپذیر است.

اخلاق در ایران مجموعه‌ای از بایدها و نبایدها است که باید بر اساس دستورات دینی بدانها بها داد. اخلاق شامل پندها و دستوراتی است که خود ضمانت اجرایی دارد. ضمانت اجرایی اخلاق در ایران، همانا پاداش و کیفر در روز قیامت است. در نتیجه این اخلاق از اخلاق سودجو و عرف اجتماعی جدا می‌شود و صورت دینی به خود می‌گیرد. در این نوع اخلاق فرد از دو جهت، یکی در جهت بهداشت روان و دیگر به واسطه رستگاری در آخرت، دستورات اخلاقی را یک به یک اجرا می‌کند.

و اما در اینجا توجه ویژه ما به پیوند اخلاق و قیامت شناسی در دوران میانه است. دورانی که در آن دین رسمی و غالب، دین زردشتی بود و آموزه‌های مربوط به آن در کتب بسیاری متعلق به همان دوران آمده است. تعداد این کتب آنقدر زیاد است که گروهی خاص به نام گروه کتب اخلاقی و اندرزی را به خود اختصاص داده‌اند. در این کتب به موازین دینی و آداب و رسوم آن توجه شده است و اخلاقیاتی را که مردم مومن باید رعایت کنند در آنها گنجانده شده است. اخلاقیاتی که در این کتب بر آنها تاکید شده است عبارتند از: راستی و رادی، خردورزی، عبادت و پرستش ایزدان، رفتن به

آتشکده، ازدواج کردن، کار و تلاش نمودن و از جمله این کتب می‌توان به مینوی خرد، دینکرد، اندرز پوریوتکیشان، اندرز دانایان به مزدیسنان، اندرزهای پیشینیان، بندهشن و... نام برد.

سابقه و ضرورت انجام پژوهش:

کار بر روی متون اخلاقی پیش از این توسط استادانی همچون دکتر احمد تفضلی (مینوی خرد)، ماهیار نوابی (متون کوتاه اندرزی)، شکد (دینکرد ۶)، زهر (متون کوتاه اندرزی)، مدن (دینکرد)، بهار (بندهشن و پژوهشی در اساطیر ایران) صورت گرفته است. و اما ضرورت این پژوهش از آن جهت احساس می‌شود که رابطه همیشگی و کهن موجود میان دین، اخلاق و قیامت شناختی را مشخص کنیم - رابطه‌ای که در متون اخلاقی اسلامی نیز وجود دارد.

سعی شده در این مقاله از تمام متون اخلاقی دوره میانه اعم از اندرزهای بزرگ و کوچک استفاده شود. اندرزنامه‌های متعددی از دوره میانه برجای مانده اند که اندرزگویان آنها عمدتاً موبدان و روحانیان دین زردشت (مانند آتوربادامهراسپندان)، دانایان و پوریوتکیشان، شاهان (مانند خسرو قبادان) و وزیران (مانند بزرگمهر حکیم) هستند. عمده این اندرزنامه‌ها - که ما در این رساله آنها را مورد پژوهش قرار داده ایم - عبارتند از:

دینکرد ششم

از جمله کتب مأخذ و ارزشمند که دارای مطالب و اطلاعات ذی قیمتی است کتاب دینکرد Dēnkard می‌باشد. واژه دینکرد به معنای نوشته و گفتار دینی است و در نه جلد تدوین گردیده است. کتاب توسط موبد موبدان زمان مأمون عباسی (قرن سوم هجری) آذرفرنبغ فرخ زادان نگارش می‌یابد و چون نا تمام می‌ماند بوسیله موبد دیگری بنام آذربادامید (زمان معتمد عباسی در